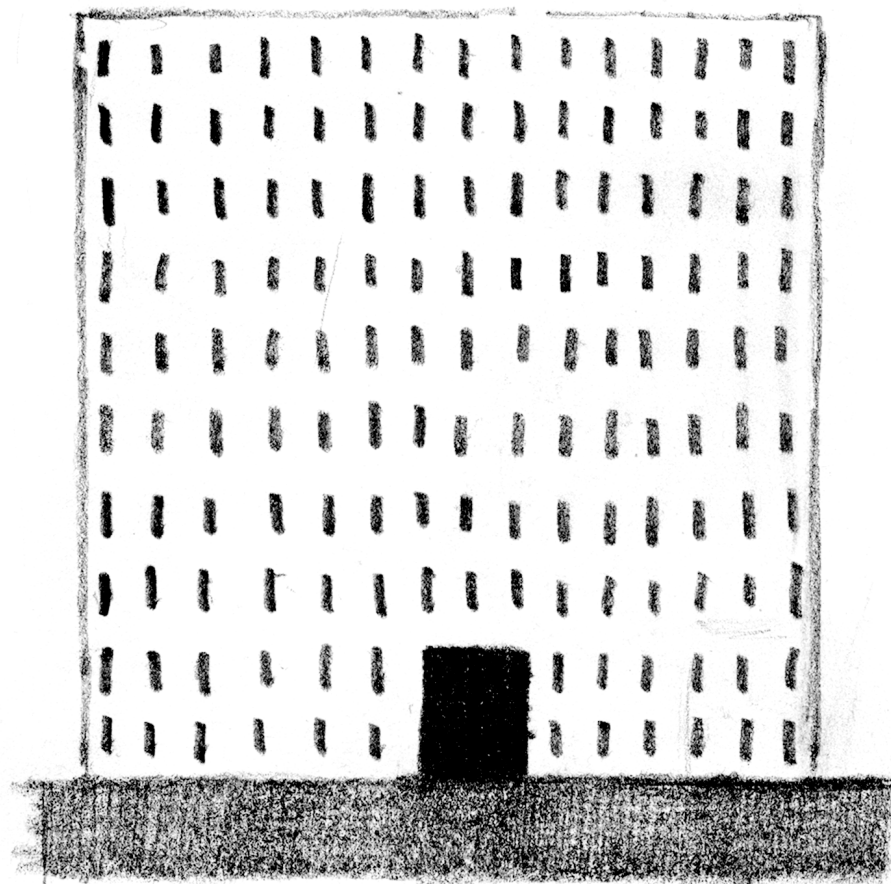

STATUS- HIERARKIERNES NORMATIVE GRADUERINGER

– udkast til en socialteori om kritikkens infrastruktur

Illustrationer: Gert Hansen

Af Rasmus Willig

Kritik rejser. For hver gang en kritik artikuleres, starter en ny rejse. Enhver kritik har en afgang og en destination med mellemlandinge, transitophold, forsinkelser og – hvis alt går galt – nødlandinger. På mange måder kan kritikens rejse skildres på linje med de rejsendes vidt forskellige forudsætninger: Førsteklasseflypassagerer starter f.eks. i en lounge med fri adgang til internet, et udvalg af internationale aviser og nyhedsstationer. Mangler de noget, kan de henvende sig til den service-medarbejder, som står klar til at hjælpe. Når de border flyet, vises de hurtigt til rette, de sidder bedre end dem, som er forvist til monkey-class, har f.eks. mulighed for at slå sædet ned og kan sove behageligt. De får serveret et mere velsmagende og sikkert også sundere måltid, og de ønsker, de måtte have undervejs, har bedre chancer for at blive opfyldt. Førsteklassepassagerer er ikke bare bedre udhvilet, når de lander, de stiger også først af flyet, kommer med den første bus til transithallen og kan nå det næste fly uden forsinkelser. Blandt dem, der skal igennem paskontrollen, tilhører de den gruppe, som udstråler en særlig gnidningsløs global positur, og de bliver som regel ikke stoppet for unødige check. De er på vej videre til den taxi eller vogn, som venter på dem, før de andre passagerer er kommet ud af flyet. Når de når frem til deres endelige destination, anviser receptionisten dem hurtigt deres værelser, mens de modtager information om hotellets faciliteter. Førsteklassepassagerer skal aldrig vente.¹⁾

Kritik rejser, og forudsætningerne for at formulere og ytre kritik følger på mange måder de utallige differentierede måder, moderne passagerer fragtes på i dag. De, der har forudsætningerne for at ytre sig, har også bedre chancer for at nå og overbevise deres modtagere og sætte dagsordenen end dem, som hverken har forudsætninger eller ressourcerne til at trænge igennem. På mange måder har kritikken forudsætninger mere tilfælles med en metafor, end man umiddelbart skulle tro. For metaforen illustrerer, at kritikken mulighedsbetingelser følger en persons eller gruppes samfundsmæssige status. Der er imidlertid en ideologisk tendens til at forudsætte, at alle uanset rang kan ytre sig kritisk, en tendens, der helt eller delvist ignorerer de mange forhindringer, som i større eller mindre grad afvæbner kritikken.

I det følgende skal jeg kort skitsere en række dominerende kritiske positioner for at bane vejen for udviklingen af en alternativ social teori, hvor både den empiriske og den teoretiske udvikling udspringer af kritikken infrastruktur. Efter disse første minimale formuleringer af et reelt alternativ skal jeg kort skelne mellem de juridiske og normative mulighedsbetingelser med henblik på at kortlægge en række forskellige former for statuselementer, der i analytisk henseende kan bidrage til at kaste lys over den uhyre kompleksitet, der kendetegner infrastrukturen for kritik. De forskellige former for statuselementer udgør hver især form og indhold i infrastrukturen og er med til at determinere kritikken rejse. Statuselementernes sammensætning og deres interne relationer udgør således de socialteoretiske forudsætninger for at forstå motiverne bag konflikterne i kritikken infrastruktur. De forskellige former for status og deres interne ubalancer eller magtfordrivninger får dermed en række psykosociale konsekvenser, der kan medvirke til at belyse et samtidigt fænomen som stress. Dette kommer især til udtryk i de forskellige former for statuskampe, som resulterer i en række umyndiggørelsesprocesser, der er defineret ved at fratage en person eller en gruppe evnen til at ytre sig kritisk uden frygt for repressalier eller sanktioner. For-

nemmelsen eller erfaringen af ikke at kunne ytre sig leder nemlig til en type selvcensur, der ikke kun i juridisk forstand kan karakteriseres som censur af det frie ord, men bliver også til en censurering af personens eller gruppens identitet på en sådan måde, at det leder til et reelt identitetstab, der somatisk kommer til udtryk som en form for moralsk betinget stress.

Det spørgsmål, der melder sig i forlængelse af disse første rekonstruktioner af en socialteori om kritikken infrastruktur, er, hvordan sådanne umyndiggørelsesprocesser kan gøres til genstand for empirisk analyse. Her skal jeg i første omgang kort pege på, hvordan harske bemærkninger og kommentarer kan virke som en sådan empirisk ledetråd, der informerer om umyndiggørelsesprocesser, der leder til reel afvæbning af kritik. Bemærkninger og kommentarer patruljerer de normative grænser for de forskellige statushierarkier, men der er ikke kun tale om passive patruljeringer, men om regulære kamphandlinger mellem de forskellige former for status. I de tilfælde, hvor grænserne forsøges flyttet, kan der meget vel være tale om umyndiggørelsesprocesser, der leder til tab af status og autonomi og som følge heraf tab af identitet. Det er mit håb, at disse rekonstruktive skridt ikke kun kan føre til ny socialteoretisk indsigt, men i høj grad også give næring til en overset empirisk dimension blandt de eksisterende dominerende kritiske teorier, hvor de beskrevne umyndiggørelsesprocesser kommer i centrum for den videre teoretiske udvikling og de empiriske undersøgelser.

Eksisterende dominerende kritiske positioner

I dag findes der flere stærke kritiske teori-dannelser. I Frankfurt har Jürgen Habermas, Axel Honneth og senest Rainer Forst udviklet systematiske kritiske samfundsteorier, men deres teorier handler mere om, hvordan samfundskritik kan begrundes ud fra ofte svært komplekse principper, end om nogen egentlig kritik af vores samfund²⁾ De er fattige på empiriske undersøgelser, og den immanens, som de alle lovpriser, er ofte helt

utilgængelig for dem, der beskrives, ligesom der ikke gøres nogen markante forsøg på at nå ind til de empiriske uretfærdighedsoplevelser, som er særlig vigtige for udviklingen af en kritisk teori ved hjælp af nye sociologisk udviklede metoder.³⁾

I Paris har Luc Boltanski, Laurent Thévenot og Eve Chiapello derimod beskrevet, hvordan almindelige mennesker også begrundes og refererer til abstrakte baggrundsprincipper, når de kritiserer alt fra politikere til industriel ineffektivitet.⁴⁾ Forskellen mellem de to positioner er til at få øje på: Frankfurt vil kunne begrunde samfundskritik på en sådan måde, at når der udpeges et uretfærdigt forhold, må det kunne begrundes ved hjælp af en ide om retfærdighed. Pariserne mener derimod ikke, at sociologer eller filosoffer skal eller kan være retningsgivende for, hvordan et retfærdigt samfund kan se ud – det kan almindelige mennesker lige så godt. De har derfor taget afsked med det, de betegner som en ”kritisk sociologi”, som kendetegner Frankfurterskolen, og omfavner i stedet en ”sociologi om kritik”, der ikke tager stilling, men blot forholder sig nøgternt og beskrivende.⁵⁾

Der er tilsyneladende stilstand mellem de to skoler. Den chilenske sociolog Mauro Basurre har dog skrevet en vigtig afhandling,⁶⁾ som forsøger at bygge bro mellem de to skoler, og de to skolers ledende skikkelser har også på foranledning af Basurre i en år-række afholdt møder og konferencer for at se, hvordan de eventuelt kunne bygge bro mellem deres synspunkter. Bestræbelserne har dog kun båret teoretisk frugt, og der er ikke formuleret en ny programerklæring, som kunne nå ind til oplevelserne af undertrykt kritik og bringe dem ind i en delt offentlighed.

Den sidste dominerende skole, som især er personificeret af den amerikanske filosof Judith Butler – der på mange måder bærer arven efter Michel Foucault⁷⁾ videre – har i vid udstrækning haft succes med at påpege, at kritik er en særlig praksis,⁸⁾ men Butler vil ikke gå med til at give kritikken et antropologisk islæt af frygt for, at den stivner i et falsk menneskeligt billede, eller at kritikken låses fast i konservative kognitive rammer. Butlers fænomene og uhyrligt vigtige dis-

kussioner af kritikbegrebet leder altid til nye analyser af de positioner, der ihærdigt prøver at sætte rammerne for, hvad der kan anerkendes som rigtig kritik, men hun vil dog ikke gå så vidt som til at lege med påstanden om, at kritik er et særligt menneskeligt kendetegn, eftersom det også ville forudsætte mennesket som et individualiseret individ – et forhold, hun vil betragte som ideologisk i forlængelse af individualiseringsdominans.⁹⁾

Til forskel fra disse tre dominerende kritiske skoler vil jeg tage de første spæde skridt i retning af en sociologisk metodeudvikling, der skal række længere ind i de oplevede uretfærdighedserfaringer end de eksisterende kritiske teorier. Om udviklingen af en mere empirisk tilstedeværelse er en sådan succesfuld metode, er det endnu svært at svare på, men de første resultater, som her er omdrejningspunktet, viser allerede, at immanensen har en vis tendens til at komme lettere op til overfladen og dermed blive genstand for reel samfundsdebat. ”At række længere ind i de oplevede uretfærdighedserfaringer” må således betyde at bygge en semantisk bro ind i en delt offentlig debat. Denne ambition bliver således en naturlig forlængelse af og er samstemmende med udviklingen af infrastrukturen for kritik, således at de forhindringer for ytringer, der erfares, kortlægges og analyseres undervejs, indtil de når deres endestation, nemlig en delt offentlighed.

For det andet rummer udviklingen af en teori om kritikens infrastruktur mange af de elementer, som især Boltanskis arbejde hviler på. Det er især fordringen om at tage udgangspunkt i den form for hverdagssociologi, som Boltanski betegner som ”en sociologi om kritik”. Det er imidlertid ikke beskrivelsen af infrastrukturen for, hvordan almindelige mennesker refererer tilbage til abstrakte principper for retfærdighed og derved begrundes deres kritik, der er det centrale omdrejningspunkt for indeværende teoriudvikling, men infrastrukturen for deres kritiks rejse i den ydre sociale infrastruktur som et ekstrovert forhold. En rejse, der i nogle tilfælde bliver en indre rejse, et introvert forhold, som f.eks. i forbindelse med selvkritik.¹⁰⁾ Det er især forhindringer-

ne i infrastrukturen for denne rejse, som er i centrum for indeværende analyse.

For det tredje deler udviklingen af en teori om kritikens infrastruktur den samme ambition om at kunne begrunde kritik som et særligt menneskeligt kendetegn for herved at kunne bedrive kritisk sociologi i betydningen normativ sociologi. Dette forhold er ikke anderledes end ambitionen fra Frankfurt, men forskellen er dog mere empirisk end teoretisk. Dette leder automatisk til den sidste og fjerde forskel fra de tre eksisterende positioner. Butlers centrale diskussioner af kritikbegrebet som en særlig praksis, men også en praksis, hun ikke vil tilskrive mennesket – eftersom det kunne tvinge kritikbegrebet ind i for snævre, dominerende rammer – har det underlige dialektiske tilbageslag, at så længe det ikke tilskrives alle og demokratiseres, forbliver det låst inden for rammerne af den selvsamme skole, som vil forhindre, at det bliver domineret.

Jeg deler Butlers bekymring, som synes at have slået dybe rødder i de samfundsvidenskabelige discipliner efter Foucault, men den er også en forhindring for at udvikle de minimale rammer for, at flere end nogle få kan ytre sig kritisk. Sådanne minimale rammer vil altid være indskrænkende i enhver analytisk og epistemologisk henseende. Deres blotte tilstedeværelse eller blot beskrivelsen af dem forhindrer visse former for kritiks trafik. Det er imidlertid en epistemologisk og ikke i samme grad en empirisk pointe. De færreste har behov for sociologiske eller etnografiske briller for at se, at der er langt fra den empiriske verdens massive forhindringer for, at mennesker frit kan ytre sig uden frygt for at blive udsat for repressalier, til den epistemologiske pointe, at alene tanken om en udvidelse af muligheder for kritik allerede i sig selv er begrænsende. En sådan indvending er epistemologisk stærk, men empirisk set uhyggeligt svag. Hvad jeg her mener, er at kategoriudvidelser eller omplaceringer i epistemologisk henseende altid kan have stigmatiserende konsekvenser, men set i forhold til hvor langt denne indsigt afviger fra mulighedsbetingelserne for at ytre kritik og derved sætter spørgsmål ved selve kategorierne er der lang vej til en egentlig form for etisk vold.

Motivet bag forsøget på at nå længere ind i oplevelserne af neutraliseret eller undertrykt kritik stammer fra kritisk teoris ambition om at kunne forbinde den oplevede verdens erfaringer af uretfærdigheder med fordringer på retfærdighed.¹¹⁾ Ambitionen er her den samme: De oplevede erfaringer af neutraliseret eller undertrykt kritik, der ikke kan fremsættes uden frygt for repressalier, kan forbindes med krav om at kunne udtrykke sig frit. Når det kan betale sig at lade disse erfaringer af ikke-succesfulde kritiske ytringer være det centrale omdrejningspunkt for en ny teoretisk dannelse, er det, fordi vi efter min bedste overbevisning har at gøre med et menneskeligt kendetegn, der ikke vil lade sig kue af illegitime statushierarkier eller dominansforhold.

I dag er der en indlejret forventning om, at et moderne menneskes mulighedsbetingelser for at blive hørt må imødekommes af alle samfundets institutioner. Denne moralpsykologiske forventning afføder i de tilfælde, hvor den ikke bliver imødekommet, forskellige slags frustrationer, projektioner eller modreaktioner med henblik på en udvidelse af samfundets kampzone for at kunne ytre sig frit. Reaktionen er i udgangspunktet vidt forskellige og kan ikke opsummeres teoretisk eller nødvendigvis ses i den strøm af nye sociale bevægelser, som bliver til på baggrund af oplevelser af uretfærdighed. Reaktionen kan lige så godt være mere eller mindre usynlige i form af selvrensensur eller selvkritik, hvor den udadrettede kritik forvandles til en indadrettet i form af selvkritik, hvor den enkelte bebrejder sig selv og dermed kritikken helt uden for offentlighedens rækkevidde.

I al for lang tid har kritisk teori fokuseret på de synlige sociale bevægelsers kampe i offentligheden og helt undgået at se, at infrastrukturen for kritik også er et anliggende, der først kan frisættes, i det øjeblik frustrationer fremanalyseres og oversættes til de traditionelle medier for, hvad der er de reelle empiriske muligheder.

En sådan ny teoridannelse, der hviler på den stærke overbevisning om, at kritik er et særligt menneskeligt kendetegn, har til hensigt at sandsynliggøre, at enhver frisættelse af mulighedsbetingelserne for at ytre sig er

et gode i sig selv. Det kritiske menneske er således en del af vores fælles forståelse, og kravet om frigivelse af f.eks. strukturelle styringsteknikker eller organisationsformer, der hindrer kritik, kan dermed ses som et moralsk fremskridt.

Inden for denne teoretiske ambition er der således tale om et *normativt potentiale* eller *overskud*, dvs. at i enhver social begivenhed, hvor kritikken ikke har frit lejde, kan normen om at kunne ytre sig frit potentielt frigives. For enhver analyse, der kortlægger og fremanalyserer afmonteret kritik, er der en mulighed for et moralsk fremskridt.

Det er vigtigt at forstå, at denne forbindelse kun lader sig gøre, fordi vi har at gøre med et menneskeligt karakteristika som vi kan forudsætte altid eksisterer i de menneskelige relationer, og ethvert moralsk fremskridt altid kan overskrides af en ny kritik. Når kritik anses for at være et immanent forhold, må det nemlig også kunne transcenderes eller overskrides i enhver ny social relation. Det er således kun muligt at tale om et immanent-transcendent forhold, når det transcendent element altid er et træk ved immanensen. Hvor det ikke er tilfældet, er der tale om et utopisk eller ideologisk forhold, der falder uden for teoriens hensigt. Formuleret på en anden måde: Når moralske forskrifter stivner, ikke lader sig kritisere og modstår rationelle argumenter, er der ikke længere tale om et virksomt immanent-transcendent forhold.

Kritik har netop denne særlige egenskab, fordi den altid vil sprænge og undslippe de fængslende rammer. Kritik har et udbrydergen og kan højst sættes i karantæne for en stund, aldrig fængsles. Selvom historien gang på gang har forsøgt at spærre systemkritikere og kunstnere inde, har det aldrig stoppet behovet for at udtrykke sig.

Juridiske og normative forudsætninger for kritikens infrastruktur

Men hvad består forudsætningerne for kritikens infrastruktur mere præcist af? En måde at komme nærmere forudsætningerne for at kunne ytre sig er at skelne mellem de

juridiske og de normative forudsætninger.

De juridiske forudsætninger består overordnet set af de liberale frihedsrettigheder som ytrings-, forsamlings- og pressefrihed. Hertil kan medregnes f.eks. forskningsfrihed og andre frihedsrettigheder, som ikke nyder konstitutionel (grundlovmæssig) beskyttelse, men i mange henseender har samme status. På et mere konkret juridisk niveau sikrer offentlighedsloven og vejledningen for offentligt ansattes ytringsfrihed (i en dansk kontekst) en infrastruktur, der gør det muligt at ytre sig kritisk, men disse love og vejledninger, der sikrer adgang til information og kritiske ytringer, har de senere år været under anklage for at lukke for adgangen til informationer – og flere oplever, at det som offentligt ansat (såvel som privat ansat, der ikke nyder nogen beskyttelse) er risikabelt at ytre sig, og frygter repressalier og sanktioner, hvis de alligevel gør det. Trods disse velbegrundede samtidige anklager udgør de juridiske forudsætninger dog et grundlæggende vigtigt delelement af kritikens infrastruktur.

De normative forudsætninger består af de til enhver tid differentierede statusformer, der er med til at bestemme den enkeltes eller en særlig gruppes muligheder for at ytre sig kritisk. Den interne sammenhæng mellem de normative forudsætninger og de differentierede statushierarkier består i de forskellige statusformers kapacitet og styrke til at bestemme, hvad der kan tillægges en særlig værdi og dermed i normativ forstand afgrænse, hvad der kan sætte de fortolkende rammer for, hvad der kan betragtes som kritik.¹²⁾ I det følgende skal jeg mere udførligt redegøre for en række differentierede statusformer, der udgør de normative forudsætninger for kritikens infrastruktur. Indeværende artikel giver mig desværre ikke mulighed for at komme nærmere ind på de juridiske forudsætninger, da det kræver mere plads, end jeg har fået stillet til rådighed.

Differentierede statusformer

Der er analytisk set uendelig mange former for status, men en del af dem har en vis historisk prægning, mens andre har en mere samtidig. Et godt sted at begynde er hos Talcott

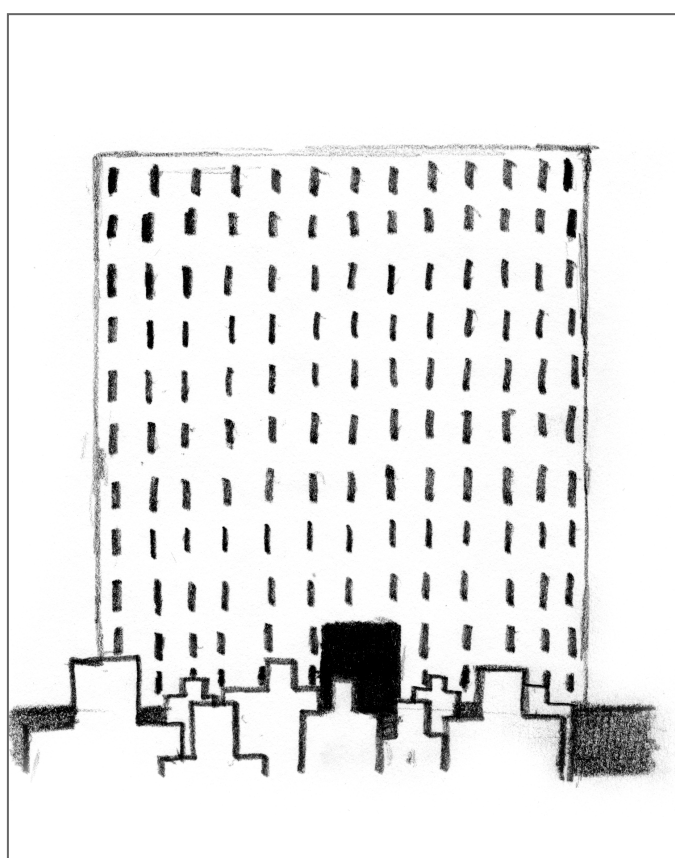
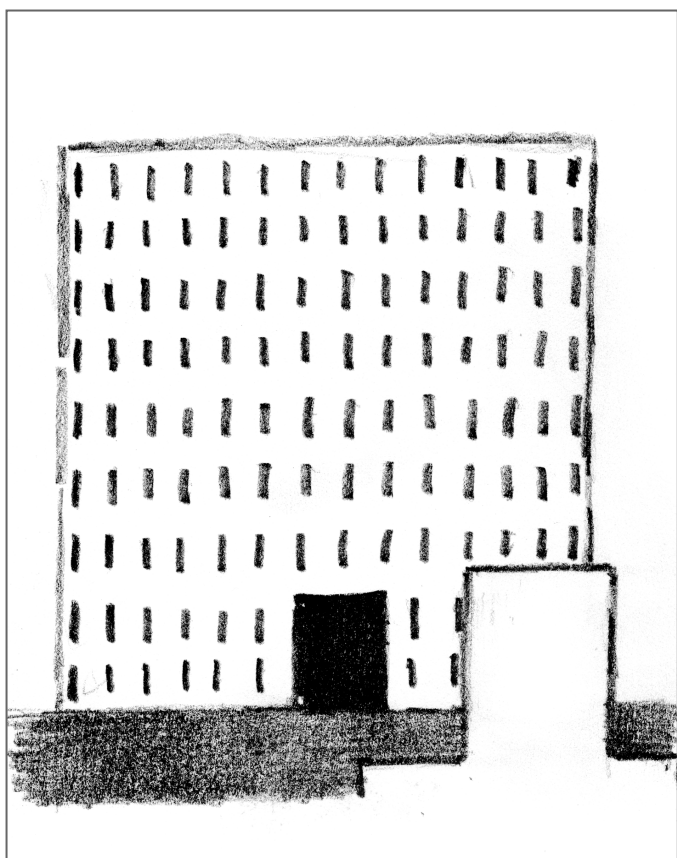
Parsons, der i arbejdet med sin teori om sociale systemer udviklede en række nærmest glemte former for statuselementer i konstruktionen af en social stratifikationsmodel.¹³⁾ Social stratifikation forstås hos Parsons som den differentierede rangordning af individer¹⁴⁾ og det er netop denne rangordning, der kan informere om de forskellige forudsætninger for at deltage i kritikkens infrastruktur.

Det er imidlertid vigtigt at forstå, at den kritiske infrastrukturens form såvel som dens indhold består af de differentierede former for status. Statusformerne udgør på én gang mulighederne og forhindringerne for at ytre sig kritisk, ligesom én form for status sagtens kan inkludere en form for kritik og ekskludere en anden form. Jeg skal vende tilbage til denne vigtige pointe efter en nærmere gennemgang af

Parsons' differentierede former for status, ligesom jeg vil tilføje flere former for status, således at det samlede antal former kan lægges til grund for en mere samtidig analyse af kritikkens infrastruktur.

Parsons skelner mere præcist mellem seks former for statuselementer, som er med til at stratificere og klassificere samfundsmedlemmernes anerkendelsesværdi.

For det første er der medlemskabet af en *slægtskabsenhed*, hvor alle er forbundet ved en særlig status, der kan holde stand mod samfundets graduering af, hvad der kan betragtes som et godt slægtskab. Læg mærke til Parsons' formulering, nemlig et slægtskabs "særlige status", der "kan holde stand". I den aktuelle sammenhæng er det netop "at holde stand", der kan forstås som

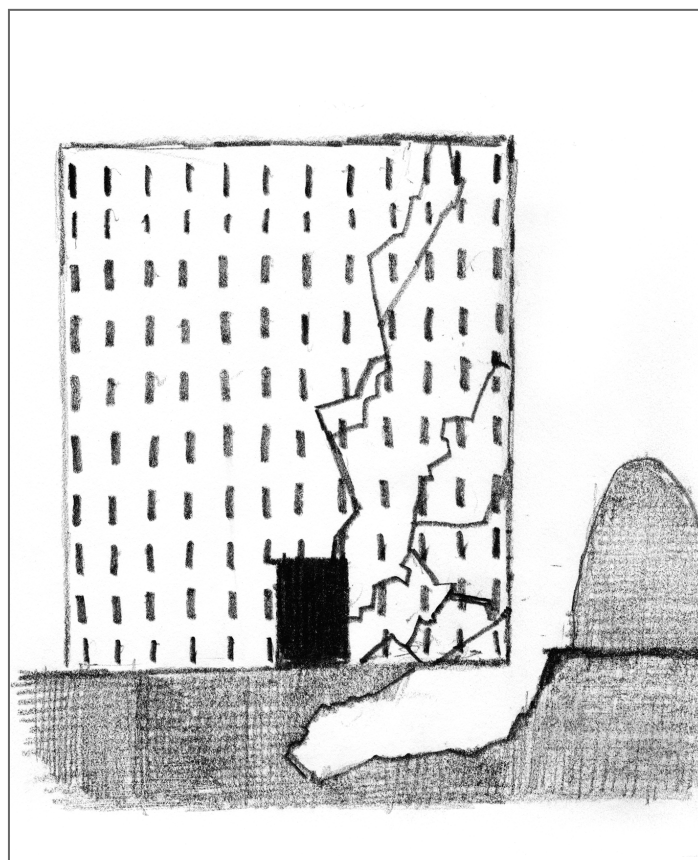
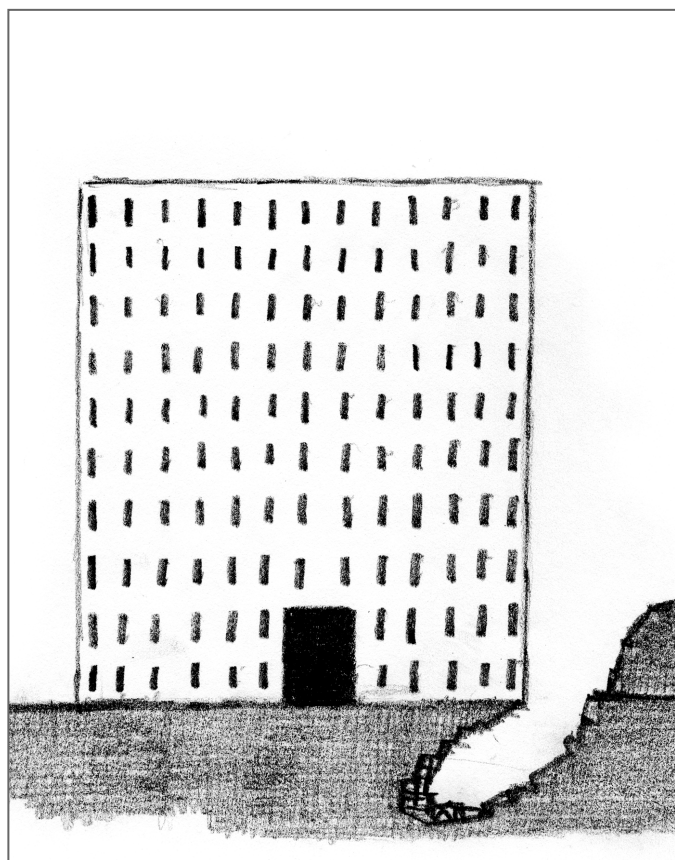
en evne til at sige fra eller ytre kritik, hvis slægtskabets enhed kommer under pres.

For det andet er der *personlige kvaliteter*, der er væsensforskellige fra andres personlige kvaliteter og bidrager til at give individet en højere anseelsesværdi, f.eks. køn, alder, personlig skønhed, intelligens, styrke osv. Her er der tale om særlige kvaliteter, der sætter den, der ytrer sig, i stand til at hævde sig over for andre alene på baggrund af sine kvaliteter, præstationer eller talenter. Det kan f.eks. være en særlig positur, fremtoning eller evne til at formulere sig overbevisende.

For det tredje er der de *præstationer*, der kan tilskrives individets handlinger, såsom uddannelse og arbejde. Præstationer kan her f.eks. forstås inden for en professions-

sociologisk ramme, hvor afgrænsede og særlige erhverv danner et erfaringsgrundlag eller en etik, der fungerer som baggrundsværdi for ytret kritik – f.eks. en omsorgsetik, sådan som den kommer til udtryk i den læge- og sygeplejefaglige profession.

For det fjerde er der *besiddelser* – immaterielle eller materielle – der er karakteriseret ved deres grad af omsættelighed. Det er svært at se, hvad Parsons mener med denne form for status, eftersom han ikke selv angiver nogen eksempler. Hvis vi tager hans ord for pålydende, må materielle og immaterielle kapitalformer imidlertid kunne oversættes til f.eks. forskellige typer af ejendomsbesiddelser og finansielt omsættelige midler, dvs. en kapital i form af likviditet, der – i indeværende teoretiske rekonstruktion – danner grundlag for at

sætte en dagsorden eller blive hørt, som f.eks. de offentlige institutioner eller private virksomheder, der i kraft af deres størrelse har overskud til at hyre kommunikations- og/eller public relation-medarbejdere.

For det femte er der *autoritet*, dvs. den anerkendte institutionelle ret til at påvirke andres handlinger i rollen som f.eks. forælder, læge eller præst. Her er der igen tale om en form for status, der læner sig op ad professionsociologien, men i modsætning til, hvad der er anført i forbindelse med "præstationer", kan der være tale om særlige professionsgrupper, der har større indflydelse end andre i kraft af deres autoritet og livsvigtige funktioner.

For det sjette er der den type *magt*, hvor individet sikrer sig indflydelse for at kunne opretholde en position, der ikke strider mod de institutionelle sædvaner. Heller ikke her er Parsons særlig præcis, men denne form for magt må antages f.eks. at være udfoldet i en ledelsesmæssig og administrativ sammenhæng. I forlængelse heraf skriver Parsons, at denne type magtpersoner ofte er i stand til at skaffe sig direkte og sikre former for anerkendelse, ligesom magt ofte anvendes til at erhverve sig legitimerende status og anerkendelsessymboler (Ibid.: 75-76).¹⁵⁾

Parsons' seks statusgivende elementer blev imidlertid skitseret for 50 år siden, og på trods af deres vedvarende relevans er der tilkommet flere former for statuselementer, der måske nok med lidt god vilje kan læses ud af Parsons' statuselementer, men alligevel fortjener deres egne analytiske kategorier.

For det syvende er der *teknologisk adgang*, der sikrer retmæssig adgang til elektroniske platforme, såvel hardware som software. Den teknologiske adgang sikrer ikke kun indgangen til kritikens elektroniske infrastruktur, men trækker også tid og rum sammen på en sådan måde, at den, der besidder det mest avancerede teknologiske udstyr, som regel også har bedre adgang til information og muligheder for at ytre sig i en lokal såvel som en global kontekst. I dag kan denne form for status især ses i de finansielle virksomheder, hvor kommunikation og handlers succes afhænger af den hastighed, hvormed de foretages (jf. Parsons' fjerde statuselement: besiddelser af immateriel eller

materiel karakter, der var karakteriseret ved deres grad af omsættelighed). Her er tale om en teknologisk overlegenhed, der således f.eks. i krisehåndteringsøjemed kan reagere hurtigt og afvæbne såvel som besvare og returnere kritik.

For det ottende er der *netværk*, der giver den enkelte eller en gruppe en særlig status. De øvrige statuselementer indgår alle i forskellige typer af netværk, men eftersom netværk siden Parsons' formuleringer er blevet særskilte, dominerende statusræk, udgør de en selvstændig kategori. Netværk kan have mange funktioner, sociale såvel som instrumentelle, ligesom de kan være åbne eller lukkede, hvor de sidstnævnte ofte gør netværk mere prestigefyldte i kraft af deres eksklusivitet. Netværk er en infrastruktur for kritik og udgør samtidig et selvstændigt statuselement.

Et individs status og hermed dets anerkendelsesværdighed afhænger derfor ifølge Parsons af dets placering i det sociale stratifikationssystem, dvs. at tilstedeværelsen og variationen af de nu otte (før seks) kategorier for status udgør dets placering i samfundets hierarki.

Parsons har herudover leveret en række socialpsykologiske ledetråde, der er interessante for indeværende rekonstruktion. På trods af Parsons' hovederinde, nemlig at påvise den sociale stratifikation som et elementært funktionalistisk led i teorien om sociale systemer, findes der også socialpsykologiske overvejelser, hvor det statusbeslægtede anerkendelsesbegreb spiller en central rolle. Parsons skriver f.eks.:

"Den glatte funktionsmekanisme af den type adfærd, som integrerer individuel tilfredsstillelse og sociale forventninger, er afhængig af en tæt udveksling mellem objektive præstationer og anerkendelsessymbolernes basis. Hvor denne udveksling er alvorligt forstyrret, befinder individet sig i en konfliktsituation og er som følge heraf usikker. Hvis han holder fast ved de godkendte objektive præstationer, bliver hans begær efter anerkendelse frustreret; hvis han på den anden side ofrer dette symbolske anerkendelsesbegær, gribes han af skyldfølelse og risikerer misbilligelse i nogle vigtige samfundslag".¹⁶⁾

I en mere samtidsdiagnostisk ånd anvender Parsons igen anerkendelsesbegrebet, idet han bemærker, at individets motivation ikke kan analyseres ud fra en rent økonomisk rationel selvinteresse, men ud fra et mere komplekst begær efter anerkendelse.¹⁷⁾ Derfor bliver de sociale systemers integration af anerkendelsessemantikker også vigtig for at give samfundsmedlemmerne en følelse af sikkerhed, dvs. demarkationer af, hvad der kan gives anerkendelse. Parsons siger mere præcist:

”En af de mest almindelige typer af disintegration er, når anerkendelsessymbolerne bliver afkoblet fra de institutionelt godkendte præstationer, hvor mennesker får anerkendelse uden de fornødne præstationer, ligesom når de, der har præsteret, ikke får den behørig anerkendelse”.¹⁸⁾

Sådanne disintegrationstilstande medfører en konflikt for individet, da det enten må følge sine egne interesser og leve op til sine egne internaliserede værdier og herved ”gå glip af anerkendelsen og dens symboler” eller imødekomme institutionernes anerkendelsesværdier og gå på kompromis med sine egne.¹⁹⁾ Den mest almindelige psykologiske reaktion på sådanne konflikter er ifølge Parsons en usikkerhed, der kan føre til forskellige mere eller mindre neurotiske reaktioner, hvor individet prøver at genetablere sin sikkerhed.²⁰⁾

De forskellige former for statuselementer udgør hver især form og indhold i infrastrukturen og er med til at determinere kritikens rejse. Statuselementernes sammensætning og deres interne relationer er således de socialteoretiske forudsætninger for at forstå motiverne bag konflikterne i kritikens infrastruktur. De forskellige former for status og deres interne ubalancer eller magtforvridninger leder, som vi kan se hos Parsons, til en række psykosociale konsekvenser, der kan bidrage til at kaste nyt lys over nutidige fænomener som stress og depression. Disse fænomener kommer især til udtryk i de forskellige former for statuskampe, som udmøntes i en række umyndiggørelsesprocesser, der er defineret ved at berøve en person eller en gruppe evnen til at ytre sig kritisk uden frygt for repressalier eller sanktioner.

Fornemmelsen eller erfaringen af ikke at kunne ytre sig leder nemlig til en type selv-censur, der afvæbner og sætter personens eller gruppens status under pres. Dette pres kan ikke i juridisk forstand karakteriseres som en censur af det frie ord, men som en censurering af personens eller gruppens identitet på en sådan måde, at det fører til et reelt identitetstab, der somatisk kommer til udtryk som en form for moralsk betinget stress eller en depressiv tilstand. Det er i denne sammenhæng vigtigt at skelne mellem den type kritik, der er motiveret af instrumentelle, strategiske interesser, og en kritik, der er motiveret af moralske interesser. Instrumentel kritik kommer f.eks. til udtryk i PR-bureauernes negative såvel som positive kampagner. Den negative når de giver deres kunders konkurrenter et dårligt omdømme, og positivt når de afvæbner udefrakommende kritik ved at bruge krisehåndteringsstrategier. Eksempler på den moralsk motiverede kritik er f.eks. de ytringer, der udspringer af situationer af den type, hvor grundlæggende værdier i statuselementernes hierarkier udsættes for et voldsomt eksistentielt pres, dvs. hvor muligheden for at ytre kritik helt eller delvist neutraliseres af instrumentelle, strategiske interesser.

Før denne pointe bliver tydelig, er det imidlertid vigtigt at få defineret, hvad der menes med ”umyndiggørelsesprocesser”.

Umyndiggørelsesprocesser

Umyndiggørelsesprocesser kan beskrives som processer, der får en eller flere personer til at frygte repressalier i form af sanktioner.²¹⁾ En umyndiggørelsesproces kan desuden defineres som en serie af handlinger eller forandringer, der frembringer en række ændringer af en persons eller gruppes fornemmelse af at kunne ytre sig uden frygt for repressalier. Processen er negativ i den forstand, at den berøver en person eller en gruppe oplevelsen af at kunne ytre sig frit eller sætter denne oplevelse under et voldsomt pres – hvilket i værste fald kan resultere i afmagt og handlingslammelse. Et sådant angreb på den elementære status kan i ekstreme tilfælde føre til personlighedstab på et moralpsykologisk niveau. Personen eller gruppen mister evnen til at udlægge sin

biografi, dvs. sin livshistorie, på en sådan måde, at den giver mening. Meningen forsvinder i takt med, at evnen til at kritisere kommer under stadig større pres – for med presset forsvinder personens reelle autonomi og dermed også vedkommendes evne til at forme sit liv på en meningsfuld måde. Autonomien kommer således under pres, ved at personen eller gruppens unikke kombination af stuselementer eroderer på en sådan måde, at de tilknyttede værdier, som stuselementerne er formet af, forsvinder eller kommer i så voldsom konflikt med hinanden, at det kan føre til et tab af ontologisk sikkerhed.

Umyndiggørelsesprocesser foregår ofte, uden at de umyndiggørende og de umyndiggjorte er klar over det. Umyndiggørelsesprocesser kan finde sted med begge parter stiltiende accept. Der er tilmed eksempler på, at de, der er underlagt processerne, finder dem frihedsgivende, selvom de i virkeligheden er undertrykkende.

Eksempler på sådanne umyndiggørelsesprocesser kan aflæses i kommentarer og bemærkninger fra det statushierarki, som de seneste år har fået stadig mere indflydelse på andre statushierarkier, nemlig den administrative og ledelsesmæssige magt, der benytter sig af et indtrængende, individualiseret psykologisk sprog. Følger vi Parsons' differentierede stuselementer, er der således tale om en sammensætning af magt og autoritet, men den kan også omfatte personlige kvaliteter og andre stuselementer. Selve den specifikke sammensætning er imidlertid ikke så vigtig i denne sammenhæng, da jeg blot ønsker at illustrere, hvorledes dette særlige lag udsætter velfærdsprofessionerne for en række umyndiggørelsesprocesser. Den begrænsede plads tillader mig kun at fokusere på en række sproglige umyndiggørelsesprocesser som empirisk ledetråd for den teoretiske udvikling. Bemærkninger og kommentarer fra den administrative og ledelsesmæssige magt er, som vi skal se, normative patruljer, der angiver stuselementernes specifikke sammensætning og forsøg på at sætte grænserne for, hvad der kan og ikke kan ytres.

Bemærkninger

Bemærkninger kan være spydige, sarkastiske, nedsættende, nedladende og kvikke i betydningen morsomme. I mere formel forstand kan bemærkninger tage form af "afsluttende bemærkninger" eller "for en kort bemærkning" i forbindelse med beslutningsprocedurer. Der kan også i formel forstand være tale om en "afsluttende bemærkning", i en mundtlig eller en skriftlig fremstilling. Herunder hører også at "indskyde en bemærkning". Disse betydninger af "bemærkninger" optræder konstant i hverdagsproget ligesom mere faste udtryk som "at lade en bemærkning falde", der ofte har et negativt indhold, dvs. er en henkastet bemærkning, der måske er kritisk eller tager form af en nedsættende kommentar.²²⁾

I daglig tale har vi – når vi ser bort fra de positive bemærkninger og formelle faste udtryk – som oftest at gøre med en stikpille, en spydighed, en giftighed, en antydning eller en hentydning, dvs. en udtalelse, der på negativ vis gør opmærksom på eller sigter til noget afhængigt af den konkrete kommentar. Det, sådanne bemærkninger sigter til, er ved første øjekast ikke umiddelbart udtrykt helt klart og foreskriver ikke nødvendigvis ekspliciterede handlingsanvisninger, men de er så absolut handlingsanvisende og ingenlunde uskyldige. Ofte skal bemærkninger ikke engang afkodes, men kan lige så godt være et koncentrat af et større budskab. De er i langt de fleste tilfælde ladet med adfærdsnormer og kan være mere beske end selv de mest snævre og utålelige nedfældede regler. Hvad der ved første øjekast synes at være en letbenet og helt uskyldig bemærkning, kan sagtens antage form af en ytring, der etablerer og flytter normer og individer fra inkluderende til ekskluderede statuskategorier.

En bemærkning er et kamoufleret og ondartet våben, der er svært at opdage og vækker mindelser om giftgas. Der kan være tale om et giftigt sprog, der helt eller delvist kan udslette den, der gøres til genstand for det. I krigsførelse benyttes kemiske våben ofte i den hensigt at pacificere i stedet for at tilintetgøre. Døde soldater i krig er "ingen om-

kostning”, hvorimod behandlingskrævende soldater er en enorm omkostning, da pleje og omsorg er ressourcekrævende og derfor svækker fjenden. Der er på mange måder intet sammenligningsgrundlag mellem et giftigt sprog og anvendelsen af kemiske våben, men det er værd at notere sig, at de psykiske skader – på niveau med de værste fysiske krigsskader – netop også kan være pacificerende og svækkende, eftersom det individ eller den gruppe, der udsættes for et sprog, som både afvæbner og krænker psykisk, kan ende med at praktisere selvcensur. Til forskel fra den ”krig på ord”, hvor censuren anvendes som et strategisk middel og dermed censurerer det frie ord, kan der også være tale om en censur af den enkeltes eller gruppens grundlæggende værdier, der kan resultere i en destabilisering i form af et voldsomt identitetstab med psykiske mén til følge. En destabilisering kan således medføre, at de ramte bliver ukampdygtige.²³⁾

Bemærkninger og kommentarer har den særlige egenskab, at de patruljerer grænser for adfærd.²⁴⁾ En velplaceret bemærkning kan få den eller dem, som er ved at overskride en grænse, til at rette ind. Patrulje kommer af fransk (*patrouille*, af *patrouiller* ‘patruljere’, variant af *patouiller*, ‘pjaske, vade (i snavs eller søle)’, afledt af *patte*, (‘pote, lab’) og betegner en mindre militærstyrke, der udsendes for at indhente oplysninger eller løse en konfliktsituation.²⁵⁾

Bemærkninger og kommentarer patruljerer på samme måde og opretholder således ikke den geografiske suverænitæt, men de normative grænser for, hvad et givet statushierarki må anse for at være territorielt, adfærdsmæssigt rigtigt. ”Territorielt” skal i denne sammenhæng ikke forstås geopolitisk, men derimod som grænserne for en bestemt type af adfærd. Der kan dog sagtens være overlap mellem de geografiske og de territoriale grænsedragninger sådan som Merlin Coverley på fornem vis har anskueliggjort det i *Psychogeography*²⁶⁾ og Marc Augé i *Non-Places*²⁷⁾, men det er i snæver forstand kun den kausale forbindelse mellem den geografiske indretning og de psykologiske konsekvenser, som er genstand for deres analyse, ikke sprogets grænsedragninger for adfærd.

Bemærkninger kan for det første rekognoscere og teste, om den normative grænse er intakt, eller om den kan udfordres. For det andet kan den, som jeg allerede har været inde på, være et våben til opretholdelse af grænsedragningen for adfærd, og endelig kan den for det tredje være et ekspansionsmiddel ved at flytte en allerede eksisterende eller ny type af adfærd. Bemærkninger og deres sproglige brødre og søstre som kommentarer, hentydninger, antydninger osv. har således differentieret tre sociologiske funktioner, nemlig at *teste*, *opretholde* eller *ekspandere* en given adfærd. Normative territorier kan forstås som enhver social sammenhæng, hvor der er etableret et statushierarki og faste normer.

Det er vigtigt at fastslå, at vi alle patruljeres og selv er medlemmer af flere patruljer. Intet statushierarki kan sige sig fri for normers bindende karakter i staten, i civilsamfundet eller på markedet, men det er naturligvis værd at spørge, hvilke normative patruljer der opererer og sniger sig ind bag de grundlæggende antropologiske linjer og skader selv de mest fundamentale forvidenskabelige menneskelige træk. Som jeg allerede har antydnet, kan kritik ses som et sådant antropologisk menneskeligt træk, og det statushierarki, der presser eller i værste fald undertrykker eller ikke giver mulighed for kritik, kan derfor karakteriseres som illegitimt. Eksempler på sådanne umyndiggørelsesprocesser kan som sagt aflæses i kommentarer og bemærkninger fra det statushierarki, som de seneste år har fået stadig større indflydelse på andre statushierarkier, nemlig den administrative og ledelsesmæssige magt.

Metode til indsamling af bemærkninger og kommentarer

De bemærkninger og kommentarer, som kort analyseres i det følgende – og således indtil videre fungerer som illustrative eksempler – er hovedsagelig indsamlet blandt lærere, socialrådgivere, sygeplejersker, pædagoger, socialpædagoger, pædagogmedhjælpere og politibetjente. Indsamlingen er foretaget i forbindelse med en række fore-

drag, som jeg har holdt de sidste 5-6 år. I forlængelse af foredragene har jeg bedt publikum bruge 10-20 minutter til at skrive de kommentarer ned, som de har hørt fra deres ledelse, når de er kommet med kritik. I nogle foredragssammenhænge har jeg også bedt publikum om at skrive de bemærkninger ned, som de selv har benyttet sig af over for kollegaer.

I mange tilfælde har en eller flere tilhørere senere sendt mig indsamlede bemærkninger eller beskrivelser af situationer, hvor de har haft en oplevelse af, at deres kritik er blevet afvæbnet. Andre har også skrevet til mig på baggrund af nogle af mine tidligere arbejder, hvor de første analyser begyndte at tage form. Disse sætninger er også medtaget, ligesom diskussioner med kollegaer, venner og bekendte ligeledes har tilføjet mere materiale.

Der er således ikke i konventionel sociologisk forstand anvendt nogen systematisk metode. Jeg indsamlede, hvad jeg kunne få fat på. En efter en fandt sætningerne vej til min analyse, og da jeg havde, hvad der svarede til 20 normalsider med afvæbnende sætninger, begyndte jeg at kategorisere dem og finde de første og mest markante mønstre. Jeg skal ikke kunne sige præcist, i forbindelse med hvor mange foredrag jeg har indsamlet dette særlige sprog. Mit bedste bud er, at jeg har holdt ca. 8-10 om året de sidste 5-6 år, hvor jeg har bedt publikum om at skrive sætningerne ned og aflevere dem til mig bagefter. Jeg skal heller ikke kunne sige, hvor mange publikummer som har deltaget, eller hvad den præcise fordeling har været mellem folkeskolelærere, politibetjente, pædagoger, socialrådgivere osv. Jeg vil skyde på, at der i gennemsnit har været 30 publikummer til hvert foredrag. Nogle gange 150, andre gange 15. Forsigtigt anslået tror jeg, at jeg har fået sætninger fra ca. 1200-1400 personer. Men det er ikke sådan, at hver enkelt tilhører har afleveret en eller flere sætninger. De er som hovedregel blevet nedfældet i grupper på 4-7 personer, som typisk har siddet ved samme bord. Efter at tilhørerne i fællesskab har fundet sætningerne, har jeg bedt de forskellige borde om at læse sætningerne op for det øvrige publikum. Disse fælles læsesæncer

har ofte medført både gråd og grin, for når sætningerne læses op en efter en, giver de samlet set et billede af en kultur, som afskyr kritik, en utålmodig kultur og i flere tilfælde en grov og intimiderende kultur. De indsamlede sætninger bagbinder i bogstavelig forstand sproget og vidner om et statushierarki, der ikke kun opretholder, men også tester og i høj grad udvider sine normative grænser ved at slå ned på den kritik, der hviler på andre værdier.

Der er en anden vigtig metodisk kontekst. De indsamlede sætninger er blevet hjulpet på vej af undertegnede, for under foredraget giver jeg en række eksempler på allerede indsamlede sætninger. Jeg præsenterede helt præcist publikum for 27 allerede indsamlede sætninger som f.eks.: "Enten er I med, eller også er I imod. Nu må vi se fremad og ikke være bagstræberiske", "Du er her jo stadig. Altså må du indstille kritikken og se fremad", "Jeg hører, hvad I siger. Men jeg har så travlt" og endelig "Du virker stresset. Er alt vel på hjemmefronten?"

Disse indsamlede sætninger sætter naturligvis rammerne for, hvad der efterfølgende er blevet indsamlet, og har sikkert også ekskluderet andre typer af sproglige sammenhænge.

Sådanne rammer for indsamling af empiri er desværre umulige at fjerne, og de vil altid efterlade en vis fornemmelse af, at resultatet kunne have været anderledes, hvis jeg eller andre ikke havde sat de kognitive rammer for, hvad jeg søgte efter. Det er præmissen for sætningernes empiriske opkomst.

Det er også vigtigt at forstå, at det indsamlede sprog til dels også er blevet fundet uden min styring i den forstand, at jeg ikke har haft nogen indflydelse på, hvem der inviterede mig til at holde et foredrag. Jeg har i den forstand kun været heldig, at det har været de store velfærdsprofessioner, som har været interesseret i mine analyser, og på den måde kan de følgende analyser kun sige noget om offentlige arbejdspladser.

Mere eller mindre alle indsamlede sætninger skal ses i lyset af, at en medarbejder går til sin ledelse med en kritik. Det kan f.eks. være en sygeplejerske, der ikke kan nå at yde en ordetlig omsorg for patient-

terne, fordi det stigende krav om dokumentation tager for meget tid, eller betjenten, som bliver bedt om at registrere, hvor mange gange der køres med og uden udrykning – og som derfor må ytre sig i stærkt kritiske vendinger, da han eller hun føler, at det slet ikke giver nogen som helst mening og tager alt fokus væk fra kerneopgaven. Hvordan bliver de mødt? Det er det, som analysen forsøger at give et sociologisk svar på. Her er der med andre ord tale om, at velfærdsprofessionernes status sættes under pres, fordi den må antages at blive bremsset i kritikens infrastruktur.

Alle indsamlede sætninger er anonyme, og de, som har leveret dem, er også blevet lovet anonymitet. Jeg har ændret nogle få sætninger, hvor det specifikt fremgik, hvem der ytrede sig, eller hvor mængden af information afslørede en bestemt profession eller institution. Det betyder, at der blandt andet ikke kan fremanalyseres specifikke forskelle mellem professionerne, men min stærke fornemmelse er imidlertid også, at der ikke er nogen forskelle. Det paradoksale – eller det, som sprogligt set nærmest ikke giver mening – er, at afvæbningen af kritik nærmest er et ”demokratiseret fænomen” og således eksisterer blandt alle de nævnte professioner.

Illustrative eksempler på bemærkninger

De forskellige stathierarkiers normer lader sig ofte beskrive i det øjeblik, det lille ord ”man” optræder. Det må ”man” ikke, og det må ”man” godt. Nogle af de første bemærkninger, jeg sporede, og som gav retning, havde netop dette lille kraftfulde ord med. Prøv at lægge mærke til ”man” i følgende to sætninger: ”Jeg kan godt høre, hvad du siger, men jeg mener slet ikke, man kan se det sådan” og ”Man kan jo ikke udelukke, at der ryger hoveder”. Først indoptages kritikken ved hjælp af ”jeg kan godt høre, hvad du siger”, men herefter tilsidesættes kritikken også, for ”man kan [slet] ikke se det sådan”. Det vigtigste i de to sætninger er, at den kritik, som er fremsat, bliver tilsidesat og truet ved hjælp af det lille

”man”. Først ”man kan jo slet ikke se det sådan” og herefter ”man kan jo ikke udelukke, at der ryger hoveder”. ”Man” bliver således generaliseret og får dermed mere vægt.

K.E. Løgstrup tager i sine forelæsninger om Martin Heidegger fat i det, han betegner som *fortabtheden* i ”man”. ”Man” er den styrende, ueksakte størrelse, som der bevidst eller ubevidst rettes ind efter.

Løgstrup siger: [...]...*det er dette 'man', der udøver sit diktatur og foreskriver ens dagligdags tilværelse. Vi morer os, som man morer sig, læser de bøger, som man læser, har de meninger om kunst, som man har – trækker os tilbage fra hoben, som man gør det.*²⁸⁾

Løgstrup påpeger således, hvordan mennesket er interesseret i forskellen mellem en selv og andre – hvilket kan oversættes til et statusforhold over for et andet. Man ønsker at udligne denne forskel, og på den måde bliver ”de andre” styrende for ens tilværelse.²⁹⁾ ”Man” repræsenterer det at følge med og blive som de andre. At lade sig indrulle under de fælles normer. Det skaber tryghed ikke at falde uden for stathierarkiets normer – og som bekendt kan den, som rejser kritik eller betragtes som en kritiker, nemt falde udenfor.

Det er interessant, at Løgstrup fortsætter sin beskrivelse af *fortabtheden* i ”man” via sætningen ”*Der våges over enhver undtagelse*”.³⁰⁾ ”Man” bliver til en korrigerende størrelse, hvorved en norm om det jævne fastholdes. ”Man” bliver en måde at holde det afvigende ud fra sig i strakt arm.

Hvordan skal vi forstå Løgstrups bemærkninger i forhold til vores analyse? Den letteste tilgang er at se ”man” som det, der har ret, sætter rammerne og udstikker retningen for den rigtige adfærd. ”Man” kan opleves som diktatorisk. Og når man først er blevet opmærksom på dette lille ord, er det der hele tiden.

Som sagt bryder kritikken som hovedregel med ”man”, og ”man” svarer tilbage, at det gør ”man” ikke. Det kan også være omvendt, at ”man” f.eks. kritiserer ”utilstede- lig adfærd” og læner sig op ad ”man’s” enorme tyngde – for ”man” er jo nærmest alle, når det f.eks. fastslås, at ”det gør man

ikke". Der er også noget ikke særlig tilforladeligt ved brugen af "man". Det kan virke uselvstændigt, at en person ikke kan svare på egne vegne, men må ty til at tale på vegne af "alle andre", som "man" jo refererer til. Men det er netop denne tyngde, som er interessant, fordi det er den, som er med til at afvæbne kritikken. For det er de færreste, som kan få deres kritik igennem over for "alle". "Man" er en tung sag at trække tov med.

"Man" er altså en styrende, ueksakt størrelse, som der bevidst eller ubevidst rettes ind efter. Heri ligger styrken i "man", for det ueksakte, som der rettes ind efter, er de normer, som et hvilket som helst menneske har et eller andet behov for at høre ind under.

Rapporter om kritisable forhold kan komme fra en eller flere. Jeg kan ikke vide med sikkerhed, om de indsamlede bemærkninger er ytret af en gruppe, på vegne af flere, eller om det er en enkelt medarbejder, som står alene, konfronteret med sin ledelse, men de følgende sætninger er returneret af modtageren på en sådan måde, at det er svært at forestille sig andet, end at kritikken er fremsat af en enkelt medarbejder.

Returneringen er nemlig individualiseret i den betydning, at kritikken rettes tilbage mod den, som er kommet med den. Det er i hvert fald svært at forestille sig andet, når vi ser på sætningerne. Der anvendes konsekvent "du" eller "din", "dine", "dit" eller "dig". Her er eksempler på den type af afvæbning af kritik, der er individualiseret. Den kan betegnes som *destabiliserende*, i og med at det individualiserede forhold stiller den, som først er afsender af kritik, men som senere er modtager, alene.

Alene uden den magt, som en ledelse må antages at have, da mulighederne for sanktioner og repressalier er i ledelsens hænder, ikke i medarbejderens: "Men det er kun din oplevelse", "Vælg dine kampe med omhu", "Du må blive bedre til at sige fra", "Ja, der står masser på den anden side af hækken, som er parat til at tage dit arbejde", "Du skal lære at finde dig i mere", "Du er for emotionelt engageret", "Du tager selv et valg, hver gang det er den første", "Nu skal du ikke være kritisk fra starten", "Det kan godt være, det er din erfaring, men det er

ikke min", "Du skal jo ikke hidse dig op over noget, du ikke kan lave om på".

Flere af sætningerne er truende, og uden nærmere beskrivelse er det nemt at lokalisere, hvem der kan sanktionere. Holder vi fast ved den analytiske figur, at det er en enkelt medarbejder, som aflægger rapport om kritisable forhold på arbejdspladsen, bliver det tydeligt, at afsenderen risikerer sig selv, f.eks. sin stilling eller karriere.

Udfordringer for udviklingen af en teori om kritikens infrastruktur

Som titlen på dette essay antyder, er der tale om flere statushierarkiernes normative patruljeringer. Jeg har dog kun givet enkelte eksempler på, hvordan det, jeg har betegnet som den administrative, ledelsesmæssige magt, ved hjælp af en række beske kommentarer og bemærkninger formår at afvæbne kritik fra det, jeg har betegnet som velfærdsprofessionerne. Disse korte illustrative eksempler skal tjene som empiriske ledetråde for beskrivelsen af den type af umyndiggørelsesprocesser, der indgår som et centralt element i opbygningen af en selvstændig socialteori om kritikens infrastruktur.

Når især beskrivelsen af umyndiggørelsesprocesserne er et væsentligt element, er det, fordi de på et elementært niveau adværer om, at en eller flere former for status (og/eller i kombination) er ved at nedbryde andre statuselementer eller – for nu at vende tilbage til Parsons' beskrivelser af ubalancer i statuselementernes hierarkier – kan føre til psykosomatiske tilstande. Parsons' simple pointe er, at der sker en disintegration, "når anerkendelsessymbolerne bliver afkoblet fra de institutionelt godkendte præstationer". Afkoblingen sker, ved at de "godkendte præstationer" ikke kan opnå konsensus mellem den ledelsesmæssige magt og de berørte professioner, fordi den nødvendige kritik, der er med til at skabe løbende legitimitet af præstationerne, afvæbnes – sådan som vi så det empirisk – ved hjælp af et sprog, der konsekvent udgrænser enhver form for kritik. Dette leder ifølge Parsons til en konflikt for individet,

fordi det må rette sig efter et sæt værdier, der ikke leder til anerkendelse og dermed resulterer i et tab af status.

Som bekendt var Parsons i lighed med sine samtidige inspireret af Freud og lod derfor de sociologiske observationer af denne form for disintegration føre til neurotiske reaktioner på et psykologiske plan. I dag kan disse neurotiske reaktioner beskrives som symptomer på moralsk betinget stress, fordi de berørte professioners grundlæggende værdier sættes under et voldsomt eksistentielt pres. Det eksistentielle pres består nærmere bestemt i, at det er selve muligheden for at forhandle værdier, som sættes ud af kraft i det øjeblik, kritikken af færdiges og de involverede professioner begynder at udøve en form for selvcensur, der på et elementært niveau censurerer deres dybereliggende etos.

I denne korte teoretiske rekonstruktion har det kun været min hensigt at henlede opmærksomheden på, at de eksisterende kritiske teorier i dag er blinde for de empiriske umyndiggørelsesprocesser, der bliver mere dominerende, og som strider mod ideen om kritik som et menneskeligt antro-

pologisk træk, der ikke kan tilsidesættes. Om de forskellige status-elementer – sådan som jeg har fremskrevet dem ved hjælp af Parsons – viser sig at være produktive for fremtidige empiriske analyser, er endnu uvist. Det vil kræve yderligere beskrivelser af kritikken som et korrektionsmiddel i forhold til status-elementernes legitimitet.

I den sammenhæng må en teori om kritikens infrastruktur i fremtiden kunne redegøre for de ontogenetiske udviklingsprocesser, der fra den tidlige barndom sætter et autonomt individ i stand til at erhverve en form for ontologisk sikkerhed, der aktivt vil lede det til at ytre kritik, hvis væsentlige værdier kommer under pres eller skal forhandles.

Ligeledes må den fremtidige udvikling af teorien kunne redegøre for de fylogenetiske udviklingstrin, hvor kritikken fungerer som en særlig motor for forandring. Først når disse træk har fundet empirisk vægt, kan teorien udfyldsbestemme, hvad der karakteriserer kritikens infrastruktur, dvs. status-elementernes indbyrdes forhold og de formelle mulighedsbetingelser for, at ytret kritik kan erfares uden nogen form for censur.

*Rasmus Willig er sociolog ved Roskilde
Universitet og forsker i begrebet kritik.*

NOTER:

1. Jonathan Crary har i 24/7. *Late Capitalism and the ends of sleep* blandt andet kort skildret, hvordan den privilegerede klasse netop er karakteriseret ved aldrig at skulle vente i et højhastighedssamfund, se herfor fx side 124.
2. Jeg tænker her på Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Band 1 & 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, Honneth, Axel (1994) [1992]: *Kampf um Anerkennung – Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, Forst, Rainer (1994): *Kontexte der Gerechtigkeit. Politische Philosophie jenseits von Liberalismus und Kommunitarismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag og Forst, Rainer (2003): *Toleranz im Konflikt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
3. Se Willig, Rasmus (2007): *Til forsvar for kritikken*. København. Hans Reitzels Forlag.
4. Boltanski, Luc & Ève Chiapello (2003) [1999]: *Der neue Geist des Kapitalismus*. Konstanz: UVK Verlag, Boltanski, Luc & Laurent Thévenot (2006): *On Justification. Economics of Worth*. Princeton: Princeton University Press.
5. Boltanski, Luc (2011): *On Critique. A Sociology of Emancipation*. Cambridge. Polity Press.
6. Afhandlingen er endnu ikke udkommet, men se dog Basaure, Mauro (2011): An interview with Luc Boltanski: Criticism and the Expansion of Knowledge, i *European Journal of Social Theory*, 14(3), side 361-381.
Basaure, Mauro., 2011, "In the epicenter of politics: Axel Honneth's theory of the struggles for recognition and Luc Boltanski and Laurent Thévenot's moral and political sociology", i *European Journal of Social Theory*, 14(3), side. 263-281.
7. Jeg tænker naturligvis her på: Foucault, Michel (2002): What is Critique? i David Ingram: *The Political: Readings in Continental Philosophy*. Massachusetts. Blackwell Publishers.
8. Butler, Judith (2002): What is Critique? An Essay on Foucault's Virtue", i David Ingram (ed.): *The Political: Readings in Continental Philosophy*. Massachusetts. Blackwell Publishers.
9. Willig, Rasmus (2012): Recognition and Critique: an interview with Judith Butler, i *Distinction: Scandinavian Journal of Social Theory*. Vol 13. No 1, side 139-144.
10. Willig, Rasmus (2013): *Kritikkens U-vending*. København: Hans Reitzels Forlag.
11. Dette perspektiv er bedst gengivet i Honneth, Axel (2000c): *Das Andere der Gerechtigkeit – Aufsätze zur praktischen Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
12. Jeg læner mig her op ad Michael Walzer, der overbevisende har demonstreret, at den kritiske disciplin kun kan være fortolkende. Se fx Walzer, Michael (1993/1985): *Interpretation and Social Criticism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
13. Axel Honneth og Martin Hartman (2004) har i deres fælles artikel også anvendt Parsons for at grundlægge de moderne anerkendelsessfærers normative indhold. De refererer dog kun til Parsons i meget snæver forstand og undlader helt ovenstående henvisninger, se: Honneth, Axel & Martin Hartman (2004b): "Paradoxien des Kapitalismus", i: *Berliner Debatte* 2004, 15 Jg, pp. 4-17.
14. Parsons, Talcott (1964/1949): *Essays in Sociological Theory*. New York. The Free Press, side 65.
15. Ibid 75-76.
16. Ibid 45, egen oversættelse.
17. Ibid 65-66.
18. Ibid 66-67, egen oversættelse.
19. Ibid 67.
20. Ibid 67.
21. Dette afsnit bygger på min bog, Willig, Rasmus (2009): *Umyndiggørelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
22. Sykes, J.B. (1983): *The Concise Oxford Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, side 751.
23. Se fx: Prætorius, U. Nadja (2007): *Stress. Det moderne Traume*. København. Dansk Psykologisk Forlag.
24. Hvor Blumer, Solomos og Hadden benytter begrebet patruljering af bestemte racer og slaver i betydningen bestemte identiteter eller ekskluderende grupper, anvender Kjøgx Pedersen det som i indeværende artikel, hvor kommentaren patruljerer en grænse for adfærd. Se: Blumer, Martin & John Solomos (ed.) (2004): *Researching Race and Racism*. London: Routledge. Hadden, Sally E. (2001): *Slave Patrols*. Cambridge: Harvard University Press. Pedersen, Kjøgx Ina (2010): *Samles skilles ad. Erindringer om liv og død i Sønderho*. København: Gyldendal.
25. Sykes, J.B. (1983): *The Concise Oxford Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, side 751, se også Applegate, Rex (1980): *Scouting and Patrolling*. Boulder, Colorado: Paladin Press.
26. Coverley, Merlin (2006): *Psychogeography*. London: Pocket Essentials
27. Augé, Marc [1995] (2008): *Non-Places*. New York: Verso.
28. Løgstrup, K.E. (2008): Martin Heidegger. Århus. Forlaget Klim, side 28-29.
29. Ibid 28.
30. Ibid 29.

